

5. ДАВО. – Ф. Р – 925, – Оп. 2. – ст. 436. Арк. 135.
6. ДАВО. – Ф. Р. – 207. – Оп. 5. – ст. 1. Арк. 104
7. Зінченко А. Л. Благовістя національного духу (Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.) – К.: Освіта, 1993. – 256 с.
8. Зозуля М. Містечкове самоврядування //Життя Поділля. – 1919. – 6 лютого. – № 41.
9. Йолтуховський М. Життя як спалах (до 100-річчя М. Врублевського) // Вінниччина. – 1997. – 15 лютого.
10. Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569 – 1654 р.р.). – К., 1975. – 260 с.
11. Петлюра С. В. Статті. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.
12. Сборник сведений о Подольской губернии. Выпуск III. Камен. – Под. 1884 г. – С. 96
13. Стрельбицька Н. І. До історії діяльності органів міського самоврядування міста Бара в ХVІ – на початку ХХ століття. // Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції «Бар. Барська земля – кризь призму століть». – Бар, 2008. – С. 74-80.
14. Выписка из копии Именного Высочайшего Указа от 19 июня 1806 года (фотокопия).

М.П. Йолтуховский МАГДЕБУРГСКОЕ ПРАВО И САМОУПРАВЛЕНИЯ В ГОРОДЕ БАРЕ И ОКРЕСТНОСТЯХ В ХVІ – НАЧАЛА ХХ В.

В статье освещается история распространения пункты и установки самоуправления в городе Бар и его окрестностях в ХVІ – начале ХХ века.

Ключевые слова: магдебургское право, община, городское самоуправление, магистратура, оброк (налог).

M.P. Yoltuhovskyy MAGDEBURG LAW AND GOVERNMENT IN CITY BAR AND ITS SURROUNDINGS IN XVI – AT THE BEGINNING. TWENTIETH CENTURY.

The article reveals the history of the spread of Magdeburg law and establish self-government in Bar and its surroundings XIV – the beginning of the twentieth century.

Keywords: Magdeburg law, community, city government, the magistrate, chynsh (tax).

УДК 920: 340.15: 321.014: 352.071 (477.44)

Є.Й. Меснянкін

**РОЛЬ БОНИ СФОРЦА ТА БЕРНАРДА ПРЕТВІЧА В СТАНОВЛЕННІ
МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА У МІСТІ БАРЕ**

У статті розкривається роль спільних дій королеви Польщі – господині Барщини Бони Сфорци і талановитого військового, придворного короля Сигізмунда І – Барського старости Бернарда Претвіча (1540 – 1552 рр.), спрямованих на ефективне використання переваг магдебурзького права, які матеріалізувалися в економічній активності населення, подальшому збагаченні регіону, набутті ним великого стратегічного, а в наступні століття історичного значення. Зосереджується увага на значенні надбань минулих поколінь для сучасного розвитку міста, залучення інвестицій, заснування та вдосконалення туристичної сфери.

Ключові слова: місто Бар, магдебурзьке право, об'єднаність та одноманітність ладу, самоврядування, матеріальний ефект, спільна діяльність, національна святиня.

Співставлення таких особистостей, як королева Польщі Бона Сфорца та Барський староста Бернард Претвіч, їх взаємні зв'язки, стосунки, характерні риси населення Рівсько-Барського староства, його економічний потенціал та споконвічні сподівання на захист, досвід у виборі способу організації захисту від набігів різноманітних ворогів, і в першу чергу ординців, багаті природні ресурси краю роблять зазіхання королеви на цей благодатний край глибоко обґрунтованими. Виправданою є і поява тут досвідченого військового діяча, придворного короля Польщі Сигізмунда І Бернарда Претвіча. Він, ротмістр, набувши раніше досвіду в походах з гетьманом Я.Тарновським, найуспішніше реалізував свій статус у боротьбі з татарами [3, с. 596] на території Барського староства.

Не відкидаючи негативних складових за відсутності фактичної незалежності, місцеве населення все ж отримувало зиск від зазіхань королеви – земля, пільги, захист.

Організація військових сил необхідна була перш за все задля оборони від татар, які на той історичний період часу вже були неспроможні повернути собі колишній улус. Їх

військовою тактикою стали спустошувальні наскоки [2, с. 21], на які Бернард Претвіч знав як відповідати. Одним із головних засобів оборони виявилось також будівництво замку-фортеці [2, с. 21].

Дарування магдебурзького права, незважаючи на весь консерватизм його характеру, залишило глибокі сліди в устрої і житті землі: вона набувала більшої об'єднаності та одноманітності ладу. Якщо не закладалися, то, принаймні, посилювалися і розвивалися зародки становості. Передбачалося і відбувалося культурне зближення з Польщею [2, с. 22].

Нова влада приходила не на порожнє місце. Місцеве населення прагнуло автономії ще з тринадцятого століття. Ці намагання домінували в народному побуті, проявлялися особливо на узбіччях степів, які мали бурхливе, напружене життя в споконвічній боротьбі з кочівниками. Населення раніше розраховувало лише на власні сили, завжди було наготові зустріти напад. Така дійсність розвивала тип порубіжного мешканця, чутливого, настороженого, завжди готового до боротьби, тип, сформований віками неспокійного українського життя, яке існувало тут чи не до кончини Речі-Посполитої [2, с. 20].

У XVI столітті Барщина була багата на ліси, які виконували неабиякі захисні функції від набігів кочівників.

Розкриваючи зазначену тему, нам варто привернути увагу ще на деякі аспекти реальностей першої половини XV століття.

У західному Поділлі Польща досягає безумовних переваг, але в східному, де польські партизани були лише *in partibus*, цілком панує туземний елемент [2, с. 29].

Татарська політика (колонізація) князів на теренах Подністров'я могла розпочатися ще з часів Ольгерда, а за Вітовта отримала свій розвиток. Очевидно, її походження було двояке – частково це були полонені, яких привели з походів до степів, частково такі, що добровільно переселилися з числа прибічників Вітовта. В одному з листів Вітовта (1427 р.) згадується про татар, що прийшли на його землі, між іншим, і на Поділля, щоб знайти собі більш спокійне місце проживання [2, с. 28].

Очевидно, остання причина пізніше могла стати визначальною в діях королеви Польщі Бони Сфорци в переселенні на Барщину татар, під іменем чемериси або черемиси. Та тепер вони набували повноважень обороняти рубежі староства.

1537 рік відкриває нову епоху в історії Барщини, яка залишила глибокі сліди в житті краю. Бона Сфорца д'Арагона (1494-1557) – дочка міланського князя, з 1518 р. дружина польського короля Сигізмунда I – з метою фінансово незалежити правлячу в Короні і Великому князівстві Литовському династію зосередила в своїх руках багато державних маєтків, зокрема Рівське староство.

Бона Сфорца 1533 року разом із сином Сигізмундом Августом відвідує місто Рів, яке на той час після татарської навали остаточно втратило своє стратегічне значення. Його фортеця була перетворена в руїни ще задовго до приїзду нової господині. Для гарантування здійснення своїх далекоглядних планів польська королева приймає рішення побудувати надійну фортецю. Для цього вона вибирає нове місце – за межами існуючого центру староства. Замислювалося надати маєткові характер неприступності, використовуючи задля цього вигідні природні умови лівого берега річки Рів і виконання фортифікаційних заходів. У результаті було побудовано триєдине місто, яке набуло назви Бар Польський – фортеця Бар, Бар Руський, Бар Горішній (Чемериси, Чемериси-Барські).

Нове місто – фортеця Бар – у 1540 році отримує свій перший герб, на золотавому фоні якого виділяються сині літери V.S. – ініціали королеви Польщі.

Існує декілька припущень щодо виникнення назви нашого міста. Та всі вони збігаються до одного – природного походження, коли навколишнє середовище диктує поселенцям або засновникові своє обґрунтування. У нашому випадку ситуація дещо відрізняється.

Статус молодой королеви, яка прийшла з чужини в країну з чітко визначеними суспільними традиціями, в яких власне «я» піднято до рівня національного гонору (честь, гідність), вимагав мати на все свою точку зору, яка не дозволяла подвійного трактування. Останнє слово могло бути використане проти її особистості. Для цього існували реальні передумови.

Менталітет королеви Польщі не дозволяв пояснювати походження назви міста від характеру місцевості – заболоченої. Взагалі королівські родини традиційно не мешкали на болотах. Принаймні вони не акцентували увагу на цій особливості. Асоціації з брудом, топкою землею не відповідали тому, що відбувалося на світських прийомах у замках вінценосних осіб.

.....
Та й хто долатиме сотні миль, аби погостювати в сумнівних умовах? Це ускладнювало б і фінансування проекту коштами з казни, а також підтримку з боку сейму.

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує: «бар – наносний підводний вал у прибережній зоні моря або в гирлі річки» [1, с. 61]. Це тлумачення узгоджується з планами господині зробити за наявності відповідних природних умов неприступний острів, на якому височів би замок, гідний «земель королівського столу» (престолу). В її серці ще жила ностальгія. Рідне місто Барі постійно нагадувало про себе. Відбувалося це на тлі тихого несприйняття чужинки в польському вищому світі. Бажання довести місцевій знаті свою значимість штовхало Бону Сфорцу на здійснення незвичайного проекту. Він мусив не повторювати, а відтворювати визначальність походження і стверджувати її провідну роль якщо не на всій території королівства, то хоча б на теренах земель престолу.

Ілюстрований тлумачний словник іноземних слів Л.П.Крисіна [4, с. 107] відносить слово «бари...» до грецької мови, в якій воно має значення «важкий». Отже, Бар – «важкість». Але навряд чи можна вважати очевидним перенесення королевою якихось природних характеристик, закладених у назві рідного міста, в назву нового поселення: це їй нічого не давало. Можливо, в назву маєтку, фортеці, міста Бар вона привносила значення важкого горішка для ворогів великого регіону, в кінцевому осмисленні своєрідного «ключа до Східного Поділля». Саме це зміцнювало її надії набути славу берегині «земель королівського столу», підприємливої особи, яка знає, що і як треба робити. Що Бона Сфорца отримала фактично – то вже інша тема.

Території навколо міста Рів вирізнялися багатими харчовими ресурсами на землі та у воді. Про це знали завжди. Таку ж характеристику відтворювало англійське значення слова «бар»: ресторан, де відвідувачів обслуговують біля прилавка, бо навколо і під руками всього є вдосталь.

І ще: італійський Барі стоїть над водною гладдю Адріатики, так само і подільський Бар зі своїм замком піднявся над рівською затокою. Мабуть, це й омріявала Бона, розпочинаючи грандіозне, як на той час, будівництво. Вона, піддаючись власній фантазії, сама собі будувала за мотивами щось подібне до легендарних висячих садів Вавилону. Вона робила нове, те, що не повторювало, а лише нагадувало родинне помешкання. Назва не повинна була дублювати ім'я рідного міста, мабуть, на це не просто було отримати згоду на високому рівні. Очевидно, це принизило б менталітет високородних батьків. Назва «Бар» наближалася до мелодійності «Барі». Наявність у проекті лише наближеності підтверджується й появою назв Бар Горішній, Бар Гірський. Гірська місцевість існує досить символічно, але імponує ностальгії вінченосиці. Бар покликаний нагадувати імените походження особи, що не узгоджується з джерелом інформації про заболочену місцевість.

Водночас із гербом місто Бар у 1540 р. отримує обіцяне ще в 1537 р. магдебурзьке право.

Новий замок був побудований із дубової деревини, мав п'ять веж, а в головній над брамою розміщалася мідна дошка, прикрашена гербом Бони, яка повідомляла про її працю на облаштування маєтку міста. Фортеця і місто забезпечені великою кількістю артилерії і припасів. Цей невеликий дерев'яний масток, вибудований на болоті і обгороджений «болотами, які широко розливаються», виявився першою за Кам'янцем твердиною на південних околицях і суперником цього *emurale christianum* [2, с. 88].

Енергійна діяльність Бони щодо зміцнення маєтку разом з оголошеними пільгами заохочували нових поселенців.

У Польському Барі переважно мешкали торговці, ремісники, шляхтичі. Руський Бар мав населення чисто землеробське, це були селяни, які мали маєтки і поля, згодом, не обмежуючи себе великими міськими ґрунтами, розорювали землі за межами міської території.

Що стосується Гірського Бара, заселеного чемерисами (тому й набув назву – Чемериський Бара (тепер село Чемериси-Барські)), то на його мешканців не розповсюджувалися надані місту права. Вони отримували особливий статус як військовий контингент і перебували в розпорядженні старости, були не тільки звільнені від податку, але самі отримували від місцевої влади платню та мали право без обкладання податком заводити пасіки і засівати поля.

Стосовно самоврядування, в цьому відношенні різниці між містами немає. Пожиттєвий вїйт мав повну юрисдикцію над міщанами, а сам він підпорядковувався старості; населення

повністю виводилося з-під залежності від королівських чиновників. У реальному житті це більше залишалося декларацією.

Магдебурзьке право надавало можливість мати гарний результат від економічної діяльності, і тим викликало зацікавленість у городян. Основою економіки був розвиток землеробства і всього, що з ним пов'язане. За М.Грушевським, господиня Барського староства вбачала можливість отримувати більший матеріальний ефект від надання ділянок землі для обробітку представникам корінного населення, які не уникали важкої праці і мали відповідні результати. Магдебурзьке право, яке виборола для свого міста королева Бона Сфорца, сприяло збагаченню Бара, перетворенню його в центр потужного економічного розвитку, а на цій основі – підвищенню його визначальної ролі в боротьбі з татарськими навалами у великому географічному регіоні – Рівсько-Барському старостві [6, с. 2].

Місто отримує матеріальну змогу побудувати фортецю, яка набуде слави на віки. Покоління багатьох століть вимовлятимуть: «Бар – Ключ до Східного Поділля». Згодом тут побудують резиденцію польних і коронних гетьманів.

Проживали в Барі і в межах староства, яке було одним із найбільших на той час і охоплювало територію ряду сучасних районів і не лише теперішньої Вінницької області, українці, поляки, євреї... Їх кількісне співвідношення коливалося. Вони займалися своїми традиційними формами діяльності, використовуючи магдебурзьке право для себе і для всієї громади міста і староства. Його економічну роль оцінювали високо, за нього вели непримиренну боротьбу Річ Посполита, турки і татари, Росія, гетьмани-патріоти, які виборювали єдність і незалежність України.

Магдебурзьке право сприяло ще й тому, що Бар, який згодом, із волі історичних процесів, стане навіть позаштатним, увійде в загальну історію нашої країни як місто, що має велику і цікаву хронологію. Бар має минуле, а це означає, що він матиме і майбутнє.

Історичного 1540 року в Барщині розпочав свою діяльність знаменитий Претвіч [2, с. 66]. Він отримує посаду старости і виконує ці обов'язки протягом періоду панування Бони Сфорци. Відтак стає найпомітнішою фігурою, особистістю, безперечно, видатною в історії нашого краю. Проте конкретних розповідей про його ратні подвиги немає. Люди називали його «муром краю Подільського». Ходила приказка: «За пана Претвіча вольна од татар границя». За переказами, татарки заспокоювали своїх дітей погрозою, що прийде Претвіч і забере їх у ясир [3, с. 599]. Найвагомішою інформацією про нього є те, що барський староста провів 70 боїв і в усіх здобув перемогу над татарами, турками, іншими кочівниками. Саме цей факт свідчить про наявність у натурі Претвіча рис, які вигідно виділяли його поміж сучасників. Які ж складові характеру могли зробити його непереможним воєначальником? Він мусив був бути до педантичності зібраною людиною, твердою і вольовою, здатною до конкретних дій; уміти виділяти із загалу городян тих, на кого в будь-яку хвилину можна розраховувати, хто ніколи не підведе; бути авторитетним керівником, господарем свого слова (якби цього не існувало, поразки йому не уникнути); матеріальна зацікавленість не повинна була переважати в період проведення боїв; він мав бути самостійним у прийнятті рішень, уміти прораховувати події на кілька кроків уперед; компроміс у нього був один – перемога; йому годилося віддячувати тим, хто показав себе активним бійцем. Відважний очільник Бара захоплював власним умінням не лише у володінні зброєю, а й умінням опинитися своєчасно в потрібному місці бою; знав, що бойову справу необхідно доводити до логічного завершення; умів накопичувати досвід і вдало його застосовувати в наступних боях. Претвіч був великим патріотом свого краю і тому заслуговує на увіковічення в пам'яті сучасних і майбутніх поколінь барчан.

Б. Претвіч – спадкоємець старости Старжеховського. На нього звернула свою увагу Бона, коли він був ще на придворній службі. Мабуть, необхідність енергійної боротьби з татарами примусила її передати староство невтомному ротмістрові. На цій посаді Претвіч здобув гучну славу.

Про боротьбу з татарами цікаві подробиці повідомляє сам Претвіч у своїй захисній промові і в доданих мемуарах на сенаті 14 грудня 1550 року.

Виходячи з об'єктивних умов, татари змінили свою тактику: припинили багатолюдні походи, прокрадалися повз сторожу маленькими загонами, не більше 200-300 вершників, а деколи по 10-20. Такі злодійські наскоки повторювалися дуже часто, іноді до двадцяти разів на рік. У відповідь на це застосовується наступальна партизанська війна. На напад відповідали нападом, женучи татар до чорноморського узбережжя, утікачів переслідували аж до турецьких

фортець. Коли нападники наближалися до Бара, могли себе показати барська фортифікація та артилерія Бони.

За роки ратної діяльності Претвіча відсутні повідомлення про спустошення будь-якого села татарами [2, с. 103]. Спільна діяльність королеви Бони Сфорци і старости Бернарда Претвіча сприяла розквіту Барського староства, ефективному використанню населенням переваг, які забезпечувалися магдебурзьким правом. Тож доречним є на честь 470-ліття отримання Баром німецького права на будівлі Барської міської ради встановити пам'ятну дошку.

Отже, свого часу на землі рівського староства прибула королева Бона, своїми діями сприяла виникненню тут осередку історичних подій, які згодом зацікавили майбутнього видатного вченого і державного діяча М.Грушевського. Тепер вони приваблюють до себе увагу істориків, краєзнавців, туристів. Бар потрапив до переліку національних святинь України. Прийдешні покоління мешканців міста примножили його звитяги. У житті міста пульсує нова епоха.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Грушевський М.С. Барське староство, історичні нариси (XV-XVIII ст.). – Репр. Вид, 1996. – 623 с.
3. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – 1007с.
4. Крысин Л.П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов. – Москва: ЕКСМО, 2008. – 864с.

Е.Й. Меснянкин РОЛЬ БОНЫ СФОРЦА И БЕРНАРДА ПРЕТВИЧА В СТАНОВЛЕНИИ МАГДЕБУРЗКОГО ПРАВА В Г. БАРЕ

В статье раскрывается роль общих действий королевы Польши – хозяйки Барцини Боны Сфорци и талантливого военного, придворного короля Сигизмунда I – Барского старосты Бернарда Претвича (1540–1552 гг.), направленных на эффективное использование преимуществ магдебургского права, которые материализовались в экономической активности населения, дальнейшем обогащении региона, приобретении им большого стратегического, а в следующие века исторического значения. Сосредоточивается внимание на значении приобретений прошлых поколений для современного развития города, привлечения инвестиций, основания и совершенствования туристической сферы.

Ключевые слова: город Бар, магдебургское право, объединенность и однообразие строя, самоуправление, материальный эффект, совместная деятельность, национальная святыня.

E.Mesnyankyn ROLE BONNY SFORZA G BERNARD PRETVYCHA IN STANOVLENNYY MANDBURZKHOH LAW IN G BAR

The role of general actions of queen of Poland opens up in the article – to the hostess Barciuni Bonds of Sforzi and talented military, court king Sigizmund I – Lordly head Bernard Претвича (1540–1552), advantages of магдебурзького right, which materialized in economic activity of population, further enriching of region, sent to the effective use, acquisition large strategic them, and in the next centuries of historical value. Attention is concentrated on the value of acquisitions of past generations for modern development of city, bringing in of investments, founding and perfection of tourist

Keywords: city Bar, magdeburg law, unification and monotony of line-up, self-government, material effect, joint activity, national sacred object.